

Przegląd Religioznawczy 1 (283)/2022

The Religious Studies Review

ISSN: 1230-4379

e-ISSN: 2658-1531

www.journal.ptr.edu.pl

MONIKA OLIWA-CIESIELSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Socjologii

e-mail: moliwa@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-1041-9812

DOI: 10.34813/ptr1.2022.4

Problem ubóstwa w orędziach papieża Franciszka na Światowy Dzień Ubogich

The problem of poverty in the messages of Pope Francis
for World Day of the Poor

Abstract. This paper presents an analysis of the problem of poverty as portrayed in the Messages of Pope Francis, addressed annually from 2017 to 2021 to the faithful of the Catholic Church. The analysis of the thoughts in the messages of Pope Francis presented in the article aims to show the relationship between the material and non-material view of poverty. The article presents understandings of poverty that selectively highlight its characteristics in the messages and narrow the place of the poor person in the modern world. An important aspect of the analysis is also the ideas of help for the poor outlined in the messages, which are consistent with the contemporary indications of professional support, but which also often (although right in intention), as a consequence, leave room for the entrenchment of poverty. A significant part of the analysis is also the reference to the proposed relational way of helping the poor, while at the same time the passive role of the poor is presented (which does not correspond to the relational approach) and in relation to which the messages do not give instructions that would activate their attitude.

Keywords: World Day of Poor, poverty, helping poor, Pope Francis' messages

Idea Światowego Dnia Ubogich

Światowy Dzień Ubogich (ŚDU) w Kościele katolickim obchodzony jest w XXXIII Niedzielę Zwykłą. Został ustanowiony w listopadzie 2016 r. przez papieża Franciszka w Liście Apostolskim *Misericordia et Misera*, kończącym Nadzwyczajny Jubileuszowy Rok Miłosierdzia. Wydarzenie to propaguje ideę pomocy ludziom borykającym się z różnego rodzaju niedostatkami, które wymagają materialnego wsparcia, jak również skłania do zauważenia sytuacji pozamaterialnych deficytów doświadczanych przez ludzi w ubóstwie. Pomoc ubogim miała oznaczać także to, by „dać im głos”, aby stali się podmiotem narracji o nich (a nie jedynie częścią ogólnej historii ubóstwa), a także aby zostali włączeni w dialog. ŚDU corocznie inicjowany jest orędziem papieża, które zawiera tytułowe przesłania, będące cytatami zaczerpniętymi z Pisma Świętego:

- I Światowy Dzień Ubogich, 19 listopada 2017 r.: „Nie miłujmy słowem, ale czynem” (1J 3,18) (O1).
- II Światowy Dzień Ubogich, 18 listopada 2018 r.: „Biedak zawołał, a Pan go usłyszał” (Ps 34,7) (O2).
- III Światowy Dzień Ubogich, 17 listopada 2019 r.: „Ufność nieszczęśliwych nigdy ich nie zawiedzie” (Ps 9,19) (O3).
- IV Światowy Dzień Ubogich, 15 listopada 2020 r.: „Wyciągnij rękę do ubogiego” (Syr 7,32) (O4).
- V Światowy Dzień Ubogich, 14 listopada 2021 r.: „Ubogich zawsze macie u siebie” (Mk 14,7) (O5).

Światowy Dzień Ubogich w wielu miejscach na świecie stał się pretekstem do dłuższego niż jednodniowe zwrócenia uwagi na problem ubóstwa – trwające kilka dni obchody były okazją do modlitwy za biednych (częste intencje mszy świętych), a także początkiem działań na rzecz słabych, wykluczonych, niesamodzielnych i niezaradnych. Orędzia inicjujące ŚDU ukazują problem ubóstwa głównie w aspekcie religijnym i wyjaśniają negatywne doświadczenia w kategoriach duchowych, m.in. jako część Bożego planu. Niezależnie od tego narracja o ubóstwie i postawach wobec niego osób z otoczenia ma wymiar społeczny, którego analiza ukazuje problem w kontekście interakcyjnym.

Artykuł prezentuje analizę pięciu orędzi papieża Franciszka przygotowanych na Światowy Dzień Ubogich. Badania socjologiczne dotyczące orędzi prowadzone były głównie z wykorzystaniem analizy treści i metody porównawczej. Analizowany tekst został poddany w początkowej fazie kodowaniu otwartemu (utworzono kody podstawowe, opisowe i analityczne), a następnie

kodowaniu skoncentrowanemu (Konecki, 2000, s. 11; Charmaz, 2009, s. 79). Najważniejsze kwestie przedstawione w tekście ogniskują się wokół wybranych zagadnień: rozumienia ubóstwa, pomocy ubogim oraz charakterystyki człowieka ubogiego. W ramach głównych problemów wyróżnione zostały nasępujące aspekty szczegółowe:

- a) definiowania ubóstwa:
 - pozytywne vs negatywne rozumienie ubóstwa,
 - materialne vs pozamaterialne ujęcia ubóstwa;
- b) wartościujące charakteryzowanie ubogich:
 - dowartościowujące ubogich,
 - aktywna vs pasywna postawa ubogich;
- c) preferowanej pomocy ubogim:
 - odpowiedzialność za ubóstwo (jednostkowa / zbiorowa),
 - zawiniona vs niezawiniona pauperyzacja,
 - rozumienie pomocy i idea pomagania vs zaniechanie pomocy,
 - relacyjne vs nierelacyjne ujęcie pomagania.

Rozumienie ubóstwa w orędziach papieskich

Głównym wątkiem orędzi papieskich jest ubóstwo, ukazane w uogólniających charakterystykach. Wskazywanie na problemy osób doświadczających ubóstwa odnosi do różnych negatywnych doświadczeń, co ma odzwierciedlenie w słowach o „obliczach tysięcy osób naznaczonych bólem, wykluczeniem, nadużyciem, przemocą, torturami i więzieniem, wojną, pozbawieniem wolności i godności, ignorancją i analfabetyzmem, brudem i chorobami, brakiem pracy, handlem ludźmi i niewolnictwem, wygnaniem i biedą, przymusowymi przesiedleniami” (O1). Orędzia charakteryzują problem, personalizując go poprzez cechy jednostek. Treść orędzi odwołuje się do konkretnych kategorii społecznych, szczególnie naznaczonych deprywacją. Uogólniający charakter ubóstwa pozwala wymieniać inne kategorie społeczne, mowa zatem o kobietach, mężczyznach, dzieciach, o osobach młodych i starych (O1, O3, O5). Ze względu na negatywne doświadczenia do ubogich zalicza się: sieroty, dzieci przemocą pozbawione rodziców, młodych szukających pracy, ofiary przemocy, prostytutki i narkomanów, imigrantów, ofiary ukrytych interesów, ofiary wykorzystywane w celach politycznych, bezdomnych, żyjących na marginesie, włóczęgów w wielkich miastach, ludzi żyjących z pozostałości na wysypiskach (O3). W kolejnych fragmentach dotąd nieprecyzyjna kategoria ubogiego zostaje poszerzona o wszystkich tych, których dotknął problem COVID-19 (O4).

Rozumienie ubóstwa w orędziach wychodzi od tradycyjnego utożsamiania go z *underclass* i prowadzi w kierunku pozaekonomicznego ujęcia kwestii ubóstwa, włączającego w jego ramy tych, którzy borykają się z różnymi problemami. Pokazuje to symboliczne podejście do ubóstwa, które w nieprecyzyjności definiowania ujawnia inkluzyjny charakter.

W orędziach przyjęcie kategorii ubóstwa charakteryzowane jest poprzez opisy sytuacji życiowej osób biednych.

Tabela 1. Cechy ubóstwa w orędziach papieża Franciszka

Podział cech według kategorii	Charakterystyczne określenia
Ogólne cechy ubóstwa	wartościowość, zmienność, powszechność występowania, relacyjność, szybkość rozprzestrzeniania, niemożność zniwelowania
Indywidualne doświadczenia ubogich	cierpienie, rozdarte serce, smutek, samotność, poniżenie, pozbawienie godności, rozczarowanie, udręka, zniewolenie, utrata nadziei, upokorzenie, poczucie bycia gorszym, apatia, bierność, bezbronność, niepewność życia, dramatyczne i nieludzkie warunki życia, pozbawienie podstawowych środków do życia
Cechy relacji ubogich z otoczeniem społecznym	niesprawiedliwość, brak solidarności i równości, wykluczenie, marginalizacja, dyskryminowanie, doświadczanie przemocy i nadużyć, forma współczesnego niewolnictwa, wykorzystywanie, zmuszanie do wielogodzinnej pracy, brak wynagrodzenia, praca w złych warunkach, brak bezpieczeństwa pracy i zabezpieczenia socjalnego, utrudnione zatrudnienie, pozbawianie praw, odrzucenie przez społeczeństwo, wzgardzenie, doświadczanie obojętności i niechęci innych
Epitety wobec ubogich ze strony społeczeństwa	będący częścią wysypiska ludzkiego, pasożyty społeczeństwa, odpadki i coś wstydlivego, winni własnej biedy, niewidoczni, pozbawieni głosu, obcy, niebezpieczni, pozbawieni zdolności, ostatni, będący na dnie

Źródło: opracowanie własne na podstawie orędzi z lat 2017–2021.

Teksty orędzi wskazują na wieloznaczność problemu ubóstwa, co odaje określenie, że ma ono „wiele twarzy”, a jest wśród nich także ubóstwo duchowe (O4). Orędzia wskazują na powszechność występowania ubóstwa poprzez jednoznaczne słowa: „Ubodzy, żyjący w rozmaitych warunkach i na wszystkich szerokościach geograficznych” (O5). Mowa w nich także o rozszerzaniu się grup ubogich, czemu sprzyja szybkie tempo zmian społecznych. Ma to odzwierciedlenie w wielu koncepcjach badawczych. Na przykład Oscar Lewis podkreśla, że kultura ubóstwa najczęściej powstaje w sytuacjach szybkich zmian społecznych, kulturowych czy technologicznych. Według niego „Najpewniejszymi kandydatami na przedstawicieli »kultury nędzy« są ludzie,

którzy pochodzą z niższych warstw zmieniającego się błyskawicznie społeczeństwa, już przed ową zmianą częściowo wyobcowani” (Lewis, 1976, s. 51–52). W orędziach są zawarte przekonania o niemożności ostatecznego uporania się z kwestią ubóstwa, co oznacza, że będzie ono obecne w życiu społecznym niezależnie od działań pomocowych, których jednak nie wolno zaprzestać, ponieważ mogą one zmienić charakter biedy. Ważną cechą ubóstwa jest jego zmienność (O5). Ten procesualny charakter ubóstwa może być rozpatrywany jednostkowo – jako polepszenie sytuacji ubogich, które nie decyduje o zaprzestaniu pomocy. Może być on także wiązany z ujęciem makrosocjalnym, w tym z kulturowo-socjalnymi warunkami życia, które mają wpływ na definiowanie ubóstwa, dalekie od uwzględniania jedynie minimum egzystencji, a biorące pod uwagę także standardy uznawane w danych warunkach za konieczne do przetrwania i niezbędne do rozwoju.

Dowartościowanie ubóstwa i ubogich

Pozytywne aspekty ubóstwa są w orędziach obecne w definicyjnych ujęciach będących m.in. zapożyczeniem myśli świętych, dla których ma ono znaczącą wartość. Jak wskazuje drugie orędzie, „Święta Teresa z Ávili napisała w swojej *Droście doskonałości*: »Ubóstwo jest dobrem, które zawiera w sobie wszystkie dobra świata; zapewnia nam wielkie panowanie, to znaczy: czyni nas właścicielami wszystkich ziemskich dóbr, ponieważ sprawia, że nimi gardzimy« (2,5)” (O2).

Pozytywną cechą doświadczanego ubóstwa jest bliskość Boga w życiu biednych. W piątym orędziu wskazano na szczególną rolę ubogich: „ubodzy są prawdziwymi ewangelizatorami, ponieważ pierwsi zostali zewangelizowani i powołani do udziału w błogosławieństwie Pana i Jego Królestwa (por. Mt 5,3)” (O5). W pierwszym orędziu mowa jest o przypisywaniu ubogim wyjątkowej roli i miejsca. Odwołując się do listu apostoła Jakuba (Jk 2, 5–6, 14–17), określa ich ono mianem wybranych przez Boga, dziedziców królestwa (O1). Zwraca także uwagę na wyjątkowość ubogich, traktuje ich jako widzialne znaki Jezusa, osoby pośredniczące w przekazywaniu szansy na odnalezienie prawdziwych wartości w życiu (O1). Tekst drugiego orędzia dowartościowuje ubogich, gdyż do ich sytuacji odnoszą się słowa błogosławieństw: „Błogosławieni ubodzy w duchu, albowiem do nich należy królestwo niebieskie (Mt 5,3)” (O2). W pierwszym orędziu natomiast nazywa się ich „błogosławionymi i dziedzicami Królestwa Bożego (por. Mt 5,3)” (O1). W trzecim zaś wskazuje się na to, że „Błogosławieństwa, którymi Jezus rozpoczął nauczanie o Królestwie Bożym, zaczynają się od słów: »Błogosławieni jesteście wy, ubodzy« (Łk 6,20)” (O3).

W drugim orędziu docenienie ubogich następuje poprzez ukazanie ich pozytywnych cech: „pomimo tego, co ich spotkało, mają siłę do zwrócenia wzroku ku górze” (O2). Są oni określani jako osoby mające nadzieję, czego dowodzi nawoływanie o pomoc. Przypisuje się im też szczególne miejsce wobec Boga: „Ubodzy są pierwszymi, którzy potrafią rozpoznać obecność Boga i świadczą o jego bliskości w ich życiu” (O2). Dowartościowanie ubogich stanowi symboliczne odwrócenie porządku, w którym ludzie materialnie bogaci są określani jako realnie biedni w rozumieniu pozamaterialnym. Ilustracją takiego ujęcia jest wskazanie na cytaty z Apokalipsy: „Ty bowiem mówisz: »Jestem bogaty«, i »wzbogaciłem się« i »niczego mi nie potrzeba«, a nie wiesz, że to ty jesteś nieszczęsny i godzien litości, i biedny i ślepy, i nagi (Ap 3,17)” (O3).

Negatywne charakterystyki ubóstwa, które tworzą społecznie błędny wizerunek człowieka ubogiego, są ukazane w zestawieniu z obrazem pozytywnym, który jest dowartościowaniem ubogich i stanowi apologetyczny obraz ich życia. Ubogi jest doceniony jako: „to ten, kto »ufa Panu« (por. Ps 9,11), [...] »zna swojego Pana« [...], a w języku biblijnym słowo »znać« wskazuje na osobistą relację uczucia i miłości. [...] Biedak wie, że Bóg nie może go opuścić, dlatego żyje zawsze w obecności tego Boga, który o nim pamięta” (O3).

Uprzywilejowane miejsce człowieka ubogiego ukazane jest jako niezależne od jego woli i zabiegów, jest mu ofiarowane: „Królestwo Boże należy do ubogich, ponieważ spełniają oni warunek, dzięki któremu mogą je otrzymać” (O3). Warunkiem tym jest samo ubóstwo. Tekst orędzia traktuje ubóstwo jako niezawinione zarówno co do przyczyn, jak i trwałości cierpień. Obraz ubogiego stanowi więc zestawienie wielu cech świadczących o jego ograniczonej możliwości działania i sprawczości, a niemoc tę dopełniają działania samego Boga. Wskazuje na to trzecie orędzie: „Opis działania Boga na rzecz ubogich to powtarzający się temat Pisma Świętego. On jest tym, który »słucha«, »interweniuje«, »broni«, »wykupuje«, »zbawia«... Zatem biedak nie napotka nigdy Boga obojętnego albo milczącego wobec jego modlitwy. Bóg jest tym, który oddaje sprawiedliwość i nie zapomina (por. Ps 40,18; 70,6). Co więcej, Bóg staje się miejscem ucieczki dla biedaka i niezawodnie przychodzi mu z pomocą (Ps 10,14)” (O3). W orędziach ubodzy są określani jako osoby będące obrazem Boga (O4).

Wielopostaciowość problemu ubóstwa, a także jego ogromny zasięg na świecie sprawiają, że żadne działania nie zdołają go wyeliminować z życia społecznego. Jest to podejście piętnujące ubóstwo i praktyki społeczne, które do niego prowadzą, jednak uznające za wartościowe doświadczenia ubogich i heroiczne znoszenie złego losu.

Odpowiedzialność za ubóstwo

W tekstach orędzi ubóstwo definiowane jest jako niezawinione przez ubogich, a za przyczyny tego stanu uznaje się, po pierwsze, okoliczności zewnętrzne, po drugie, cechy osobowe oraz działania osób dobrze sytuowanych, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na pauperyzację (O1, O2, O3, O4, O5). W pierwszym ujęciu za ubóstwo obwinia się postęp cywilizacyjny, wskazując: „Iluż ubogich spotykamy codziennie! Wydaje się, iż upływ czasu oraz zdobycze cywilizacyjne zwiększają ich liczbę, zamiast ją redukować” (O3). Odpowiedzialność przypisywana jest władzy i pieniądзом, systemom, materialistycznemu nastawieniu. Według trzeciego orędzia odpowiedzialność za ubóstwo ponosi zły porządek świata – niesprawiedliwość i nieprawość (O3), a według drugiego – styl życia, który pochwała władzę i bogactwo, „jednocześnie marginalizując ubogich, i uważa ich za odpadki i coś wstydliwego” (O2). W trzecim orędziu ubóstwo związane jest także z szybkim rozwojem ekonomicznym, którego skutkiem jest powstawanie nierówności społecznych i zwiększanie się grup ubogich (O3). Za winne ubóstwa uznaje się systemy zarządzania: rynek bez zasad etycznych, wpływający na nieludzkie warunki, działacze ekonomiczni i finansowi (O5).

Odpowiedzialnym za ubóstwo kategoriom społecznym w orędziach przypisane są negatywne cechy: brak skrupułów, pozbawienie zmysłu humanitarnego i odpowiedzialności społecznej (O5). Przykładem tego są decyzje o planowaniu przestrzennym miast, które eliminuje z przestrzeni ubogich: „Doszliśmy do momentu, w którym planuje się zrealizowanie wrogiej architektury, czyli takiego ukształtowania ulic, które pozwoli na pozbycie się biednych z tych ostatnich miejsc, jakie ich przyjmują” (O3). Odpowiedzialne są także pewne cechy osobowe i postawy ludzi. Głównie chodzi o tych, którzy bezpośrednio przyczyniają się do powstawania i utrwalania biedy: oligarchów, handlarzy bronią, ludzi skorumpowanych, żyjących w luksusie i nieuporządkowaniu, hipokrytów ustalających prawo, które sami łamią. Winni są więc ludzie chciwi i obojętni na los innych. Przedstawiana w orędziach skrajnie trudna sytuacja ubogich jest wyrażana za pomocą słów biblijnych, które nie są przenośnią, ale oddają realne doświadczenie nędzy: „Psalmista opisuje surową rzeczywistość, sposób zachowania bogatych, którzy odzierają biednych: »zasadza się, by porwać ubogiego [...] i w sieć swoją wciąga« (por. Ps 10,9). Ten opis wygląda na polowanie, w którym biedni są zwierzyną łowną, zdobywani i zniewoleni” (O3).

Tekst orędzi ukazuje ludzi ubogich jako uciemżonych przez innych – lepiej sytuowanych (O1). Ubóstwo charakteryzowane jest jako wynik „nieporządku moralnego i społecznego”, które wpływa także na powstawanie nowych form biedy. Drugie orędzie jednoznacznie wskazuje, że „Nędza nie jest kwestią wyboru, ale wynikiem samolubstwa, pychy, chciwości i niesprawiedliwości” (O2). Mówi także o ubóstwie jako bezpośrednim następstwie wykluczających interakcji, w których ubodzy są „odrzućeni i zmarginalizowani” (O2). Biedni to osoby doświadczające arogancji tego, kto ich uciska, co po raz kolejny ukazuje zewnętrzne przyczyny ubóstwa i znoszenie niezawinionej biedy (O3). Cytowany przez papieża fragment listu apostoła Jakuba (Jk 2, 5–6, 14–17) mówi o interakcyjnym charakterze działań, które wskazują na brak szacunku do osób ubogich, uciskaniu ich przez bogatych, wytaczanych ubogim procesach (O1).

W orędziach nie samo posiadanie bogactwa stanowi problem powiązany z biedą innych, ale towarzyszące bogactwu „bezprawie i agresywne wykorzystywanie godności ludzkiej” (O1). Interesujący jest tu krytyczny ton wypowiedzi na temat ludzi dobrze sytuowanych, a kierowany do nich tekst nader często przybiera postać moralitetu: „Można wznosić wiele murów i zastawiać wejścia, aby stworzyć iluzoryczne poczucie bezpieczeństwa w otoczeniu własnych bogactw, ze szkodą dla tych, którzy zostali na zewnątrz. Nie będzie to jednak stan trwający wiecznie. »Dzień Pana«, jak to opisują prorocy (por. Am 5,18; Iz 2–5; Jl 1–3), zniszczy bariery stworzone między narodami i zastąpi wyniosłość niewielu solidarnością licznych [...] Jak to napisał ks. Primo Mazzolari: »Biedak jest ciągłym protestem przeciwko naszemu niesprawiedliwościom. Biedak jest jak prochownia – jeśli ją podpalisz, to świat wybuchnie«” (O3).

Romantyzujący i apoteozujący charakter opisów ubóstwa widoczny jest we wszystkich orędziach, a biedni nie są w nich ukazani jako winni swojej sytuacji (O5). Postawa ubogich jest pasywna wobec popadania w ubóstwo, ale także jeśli chodzi o próby przezwyciężania go. Analiza treści wskazuje, że pasywność nie oznacza jednak całkowitej bierności, ale postawę charakteryzowaną w badaniach socjologicznych jako „aktywna bezczynność”. Potwierdzone w analizach poczucie bierności jest usprawiedliwiane „pozorną aktywnością”, przeczekiwaniem złego losu lub wykonywaniem czynności, które dają złudzenie działania (Oliwa-Ciesielska, 2014, s. 407). Wyraża się ona m.in. biernością w samodzielnym zapobieganiu ubóstwu, a zarazem aktywnością w proszeniu o pomoc i nakłanianiu do pomocy.

Odpowiedzialność za ubóstwo ma zgeneralizowany charakter, co oznacza, że do grona bezpośrednich krzywdzicieli włącza się wszystkich, niezależnie od stanu ich posiadania (O2). Do odpowiedzialnych za ubóstwo zalicza się

także autorów nietrafnych inicjatyw pomocowych, które realizują własne interesy i są „ukierunkowane na samozadowolenie”. Odpowiedzialność ponosi też współczesna kultura egoizmu, „która nakłania do przeglądania się w lustrze i do nadmiernej troski o siebie” (O2), a przypisywana jest ogólnym postawom, wśród których wymieniane są: „samolubstwo, pycha, chciwość i niesprawiedliwość” (O2), a także indywidualistyczny styl życia (O5), kultura konsumpcyjna i odrzucająca, skupiona na wartościach przemijających (O3).

Według orędzi pogłębianie ubóstwa jest wynikiem negatywnych postaw wobec ubogich, które warunkowane są obawą przed nimi, utożsamianiem ich z niepewnością i niestabilnością, zagrożeniem komfortowego sposobu funkcjonowania ludzi niebiednych (O2). Dobrze sytuowani winowajcy ubóstwa są upominani, ostrzegani, instruowani do zmiany zachowania. W orędziach niejednokrotnie kwestionowana jest ich dobra sytuacja życiowa (doczesna i przyszła, w życiu nadprzyrodzonym). Co interesujące, odpowiedzialnością za poszerzanie kręgu ubogich obarczana jest także pandemia (O4). Tym samym poszerza się nie tylko lista winowajców, ale także lista pokrzywdzonych.

Wizja pomocy ubogim

Charakterystyka pomocy ubogim i sposobów jej świadczenia jest ważnym wątkiem wszystkich orędzi. Sposób rozważania tej tematyki ukazują już tytuły orędzi, które wymagają aktywnego działania na rzecz ubogich. Teksty te niejednokrotnie wskazują na przekonanie o niemożności zlikwidowania ubóstwa, a pomoc ukazują zaledwie jako ulgę w znoszeniu biedy lub ograniczanie jej rozmiarów i skutków, zmniejszenie marginalizacji i cierpienia. W badaniach naukowych przyjmuje się, że ubóstwo cechuje niezmienną występowania. Elżbieta Tarkowska podkreśla, że ubóstwo jako jeden z najpoważniejszych problemów społecznych jest wytworem teraźniejszości i przeszłości, co oznacza, że ma ono charakter historyczny, trwały (Tarkowska, 2006, s. 319).

W orędziach pomoc ubogim przedstawiana jest w kategoriach religijnego nakazu. Okazanie miłości ubogim to priorytet w naśladowaniu Jezusa, a pomoc powinna cechować bezinteresowność (O1, O2). Pomoc ubogim jest wyrazem woli i uczuć, co oddają treści o miłosierdziu, współczuciu, sercu, uczuciach, poruszeniu życia (O1). Co istotne, pomoc powinna być kierowana do wszystkich potrzebujących. Zaspokajanie potrzeb (co najmniej podstawowych) nie jest pozbawione współczesnych odniesień, ponieważ jest to najważniejsza cecha pomocy społecznej, a potrzeba jest podstawową kategorią pomocowej polityki społecznej. Również częste odwołania w orędziach

do solidarności jest zakotwiczone w wartościach konstytuujących pomoc społeczną.

W orędziach pomoc jest określana jako działanie indywidualne, ale też instytucjonalne. Niezależnie od podejścia teksty te odwołują się do odwiecznej misji Kościoła, jaką jest pomoc ubogim, traktując ją w kategoriach służby (a więc działania) (O1). Dopuszcza się wprawdzie bazowanie na emocjach i odruchach serca w pomocy akcyjnej, ale powinno to być dopełnione koniecznością trwałego i powtarzalnego działania (O1). Tekst drugiego orędzia mówi o konieczności współpracy z innymi, pozareligijnymi instytucjami w celu poszerzenia możliwości wsparcia ubogich. Wprawdzie zastrzega, że warunkiem takiej współpracy jest to, aby „doprowadzić wszystkich do Boga i do świętości”, jednak za ewangeliczną uznaje postawę pokory w gotowości do współpracy bez uprzedzeń (O2).

W pierwszym orędziu nakłanianie do pomocy ma charakter ostrzegający i grożący – brak działania na rzecz ubogich jest pośrednio wiązany z brakiem możliwości zbawienia (O1). Preferowane działania odnoszone są zatem do kontekstu religijnego. Wyjaśnienie zaniechania pomocy ubogim przez chrześcijan argumentowane jest „zarażeniem się mentalnością światową”, deklaratywaniem wiary, która bez uczynków jest martwa (Jk 2, 5–6, 14–17) (O1). Wobec tego wskazuje się na wiele działań pomocowych, które charakteryzowane są jako ofiarowanie życia na służbę innym (O1, O4), służba natomiast określana jest mianem prostej, pokornej, wielkodusznej wyobraźni miłości (O1). W dość poetyckich słowach tekst nawiązuje do aktywnego działania pomocowego: „opatrzyć rany duszy i ciała, aby przywrócić sprawiedliwość i godne życie” (O2). Co ważne, orędzia nie zawierają wskazań dla samych ubogich, jak samodzielnie aktywnie przeciwdziałać biedzie.

Orędzia zawierają mniej liczne fragmenty, które precyzują formy pomocy – materialne i niematerialne (O1). Z badań socjologicznych wynika, że ubóstwo nie jest jedynie stanem braku materialnych dóbr, a materialne deficyty są początkiem pauperyzacji, problemów, które warunkowane są przez ubóstwo, jak np. brak możliwości edukacji, słabe więzi społeczne, osamotnienie, wykluczenie, cynizm wobec wartości (Oliwa-Ciesielska, 2014, s. 14–26, 56). Według wielu badaczy ubóstwo niesłusznie odnoszone jest jedynie do sytuacji deprivacji potrzeb, które nie mogą być zaspokojone ze względu na brak środków ekonomicznych (Tarkowska, 2006, s. 321). Pierwsze orędzie precyzuje sposób organizacji pomocy (doceniając akcyjne, doraźne i jednorazowe działania), wymaga działań długoterminowych (O1). Tekst piątego orędzia wskazuje na stopniowanie wartości pomocy, co widoczne jest w zestawieniu dobroczynności, udzielania jałmużny z pomocą wyrażaną we wspólnocie egzystowania – to właśnie wspólne życie uznawane jest w orędziach za najbardziej wartościowe

(O5). Wielokrotnie pojawiają się też odwołania do konieczności długotrwałej pomocy, nieprzestającej jedynie na jałmużnie, zwłaszcza jeśli jej intencją jest uspokojenie sumienia darczyńcy (O5).

Pomoc ma także pośrednie zadania, które skutkują uwrażliwianiem innych, ukazują niesprawiedliwość społeczną jako podstawę ubóstwa. Pomoc ubogim ma przyczyniać się do zmiany historii i do prawdziwego rozwoju. Przedstawiana w orędziach idea pomocy rzadko odchodzi od działania mikrosocjalnego, skupionego na relacji między pomagającym a wspomagającym, ukazując makrosocjalne efekty takich działań. Wynika to z przekonania, że pomoc wymaga osobistego zaangażowania, nie może być zatem delegowana na inne podmioty (O4). Wiąże się ona z postawą wysłuchiwanie ubogich, solidaryzowania się z nimi, obrony ich (przed hipokryzją, niespełnionymi obietnicami), a także na inkluzji społecznej. Jest ona określana jako działalność nie tylko na rzecz ubogich, ale i dla dobra wspólnego (O4), pełni także społeczną funkcję równoważenia zła (O4).

Orędzia zawierają wytyczne do pomocy, skupiają się na współpracy w pomaganiu, szczodrości, wspieraniu słabych, pocieszaniu uciśnionych, łagodzeniu cierpień, przywracaniu godności pozbawionym jej. Przedstawiają wskazania, jakich cech pomoc świadczona ubogim nie powinna posiadać: nie może być podporządkowana ilości wolnego czasu, prywatnym zainteresowaniom, bezdusznym projektom, nie powinna też wynikać z pobudek egoistycznych (narcystycznych) (O4). Za ważne uznaje się rezygnację z negatywnych postaw w udzielaniu wsparcia – pogardy, litości (O2), obojętności (O4), współzawodnictwa z innymi osobami i instytucjami. Do niepożądanych zachowań pomocowych należą działania pozbawione osobistej relacji z ubogimi, a także promocja złej sytuacji ubogich, nadmierny aktywizm, przyzwyczajanie się do obecności ubogich i akceptacja ich losu (O5).

Wizja pomocy, jaka jest zarysowana w orędziach, wskazuje na kilka istotnych cech. Mimo że zobowiązuje wszystkich do pomocy, raczej odnosi się do działania jednostkowego, nie wyklucza jednak instytucjonalnego i ponadreligijnego charakteru. Wymaga długotrwałego oddziaływania i przedkłada je nad okazjonalne i akcyjne zaangażowanie. Wymaga również rozeznania potrzeb, co przekreśla jej pochopność i nieracjonalność.

Pomoc w ujęciu relacyjnym

Prezentowana wizja pomocy w dużej mierze ma charakter wspólnotowy i relacyjny. Jednak relacyjność pomocy, jaka jest prezentowana w orędziach, cechuje głównie wymogi i zadania jednej ze stron relacji – osobę pomagającą.

Można odnieść wrażenie, że jest to relacyjność bez wzajemnej wymiany. Warto zatem głębiej przeanalizować wizję relacyjności w pomocy ubogim, także w kontekście religijnym.

W orędziach pomaganie ubogim jest określane jako spotkanie z drugim człowiekiem, wykonywanie wobec niego konkretnych gestów, które mają w efekcie przeciwdziałać samotności (patrzenie w oczy jako symbol spotkania). Relacyjność pomocy przeczy anonimowości darczyńcy i wymaga bezpośredniego kontaktu ze wspomaganym. Relacja opisywana w orędziach jest inicjowana przez ubogich, zwykle będąc następstwem ich zachowania, np. prośby o pomoc. Określa się ją jako: ofiarowanie ciepła domu, radości wspólnego posiłku z ubogimi, braterstwo, radość z bycia razem (O2). Pomoc w ujęciu relacyjnym wykracza poza oferowanie dóbr materialnych, ale wymaga zwracania uwagi na uczucia, dialog z ubogimi i religijny wymiar wspólnoty.

Samo ubóstwo jest zatem warunkiem wystarczającym do przyjęcia pomocy (O5). Bezwarunkowość pomocy ubogim przedstawiana w orędziach zakłada wsparcie niezależnie od postępowania i moralnej oceny uczynków, a także niezależnie od odpowiedzi na otrzymaną pomoc. Wspomagany nie ma obowiązku odpowiadać działaniem, aktywnością, przekazaniem innym dobrem. Nie jest to zatem idea względnie równoważnej wymiany w diadzie. Nie oznacza jednak, że relacja pomocowa pozostaje niezrównoważona. W relacyjnym charakterze wsparcia zapłata za otrzymane dobro pojawia się samoistnie, bez udziału ubogiego i odzwierciedla się w wypracowywanych u darczyńcy pozytywnych cechach charakteru, obok otrzymywanego błogosławieństwa za dobro (O1, O2).

W piątym orędziu pojawia się zaledwie wzmianka o zagospodarowaniu zdolności osób ubogich, jak mówi tekst: „Biedni nie mogą być tylko tymi, którzy otrzymują; muszą znaleźć się w sytuacji takiej, aby mogli coś dać, ponieważ oni doskonale wiedzą, jak się zrewanżować” (O5). Ubogi zwykle jest statyczny, biernie oczekuje na pomoc, nawołuje, prosi. Niejednokrotnie sam jego wizerunek niewerbalnie przekazuje wymogi wsparcia. Tę statyczność w kreowaniu własnego losu przełamuje fragment piątego orędzia, który mówi: „Ubóstwo jednak powinno prowokować do kreatywnych projektów, które pozwolą na zwiększenie efektywnej wolności, aby ubodzy mogli realizować swoje życie za pośrednictwem własnych, osobowych zdolności” (O5). Ubogim przypisuje się więc potencjalne sprawstwo i zdolność do działania, obok dotąd eksponowanej postawy bierności. Po raz pierwszy pojawia się też kwestia rzecznictwa praw osób ubogich (O5). Z jednej strony może to być oceniane jako pozytywny aspekt pomocy, z drugiej – jako zdefiniowanie biernej roli ubogich, którzy sami nie są w stanie zadbać o własne interesy. Problem tak

ujmowanego rzecznictwa ukazuje też postawę otoczenia społecznego wobec ubogich, którym odbiera się prawo do samoreprezentacji.

Teksty orędzi ukazują dwoistość klasyfikacji ubóstwa zarówno w kontekście negatywnym, jak i pozytywnym. Obok potępienia istnienia ubóstwa współwystępuje jego apologetyczny charakter. Doświadczenie ubóstwa jest traktowane jako nobilitujące brzemie, a zarazem wymaga zwalczania, mimo przekonania o niemożności wyeliminowania go. Dychotomiczny obraz świata ukazany w orędziach, m.in. w podziale: ubodzy i reszta, jest daleko idącym uproszczeniem obrazu życia społecznego, co wyjaśnia cel, jakim jest skłonienie ogółu do pomocy ubogim. Podstawowym aspektem pomocy są wzajemne relacje i przełamanie anonimowości: jałmużnik daje się bowiem zidentyfikować. Relacja z ubogimi zakłada konieczność poznania ich deficytów i stanowi odpowiedź na ich konkretne potrzeby. Ma zatem doprowadzić do dialogu i zniwelować sytuacje arbitralnego decydowania o innych (O1). Orędzia przekonują, że dobrobyt materialny nie jest gwarancją wyeliminowania problemu ubóstwa, a możliwość przekraczania jego granic ma wymiar religijny. Przyjmują one formę edukacyjną, uwidaczniają wymiar religijny pomocy i duchowe wartości wspierania potrzebujących. Stosowana w nich narracja kierowana jest głównie do osób, które powinny podjąć rolę wspomagających. W wielu miejscach przedstawiane są cechy ubóstwa i ludzi ubogich, jednak nie są oni bezpośrednimi odbiorcami tych słów, nie otrzymują zatem wskazań, jakie działania powinni sami podjąć na rzecz zmiany własnego życia. Są tylko celem działania innych, nakłanianych do pomocy, oraz przedmiotem ich oddziaływań.

Literatura

- Charmaz K. (2009). *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konecki K.T. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lewis O. (1976). *Nagie życie*. Tom 1. Tłum. Z. Kierszys. Warszawa: PIW.
- Oliwa-Ciesielska M. (2014). *W poszukiwaniu kultury ubóstwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Tarkowska E. (2006). Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Koncepcje i polskie problemy. W: J. Wasilewski (red.). *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian* (s. 319–366). Warszawa: Scholar.

Źródła internetowe

- Archdiocese of Vancouver (2017). *First World Day of the Poor*. <https://web.archive.org/web/20180802181015/http://rcav.org/poor/> [dostęp: 10.01.2022].
- Archidiecezja Poznańska (2017). *Światowy dzień ubogich*. <https://web.archive.org/web/20171201040947/http://www.archpoznan.pl/content/view/4585/107/> [dostęp: 10.01.2022].
- Carvalho N. (2017). *India marks World Day of the Poor*. <https://cruxnow.com/global-church/2017/11/india-marks-world-day-poor> [dostęp: 10.01.2022].
- Interia Wydarzenia (2017). *Światowy tydzień ubogich*. <https://wydarzenia.interia.pl/swiatowy-tydzien-ubogich-video,vId,2425557> [dostęp: 10.01.2022].
- Papież Franciszek (2016). List Apostolski *Misericordia et Misera*. https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20161120_misericordia-et-misera.html [dostęp: 7.01.2022].
- Papież Franciszek (2017). *Nie miłujmy słowem, ale czynem*. Orędzie Ojca Świętego. I Światowy Dzień Ubogich. https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/poveri/documents/papa-francesco_20170613_messaggio-i-giornatamondiale-poveri-2017.html [dostęp: 10.01.2022].
- Papież Franciszek (2018). *Biedak zawołał, a Pan go usłyszał*. Orędzie Ojca Świętego. II Światowy Dzień Ubogich. <https://www.ekai.pl/oredzie-papieza-franciszka-na-ii-swiatowy-dzien-ubogich/> [dostęp: 10.01.2022].
- Papież Franciszek (2019). *Ufność nieszczęśliwych nigdy ich nie zawiedzie*. Orędzie Ojca Świętego. III Światowy Dzień Ubogich. https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/poveri/documents/papa-francesco_20190613_messaggio-iii-giornatamondiale-poveri-2019.html [dostęp: 10.01.2022].
- Papież Franciszek (2020). *Wyciągnij rękę do ubogiego*. Orędzie Ojca Świętego. IV Światowy Dzień Ubogich. https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/poveri/documents/papa-francesco_20200613_messaggio-iv-giornatamondiale-poveri-2020.html [dostęp: 10.01.2022].
- Papież Franciszek (2021). *Ubogich zawsze macie u siebie*. Orędzie Ojca Świętego. V Światowy Dzień Ubogich. <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/poveri/documents/20210613-messaggio-v-giornatamondiale-poveri-2021.html> [dostęp: 10.01.2022].